

Ілько Борщак

СЛОВ'ЯНСЬКІ СТУДІЇ У ФРАНЦІЇ (1840–1950)*

I. Адам Міцкевіч, або романтизм в “Колеж де Франс”

Слов'янськими народами цікавилася певна французька еліта мандрівників, дипломатів і письменників віддавна, і згадки, звичайно сильно поплутані, про слов'янський світ ми знаходимо навіть у французьких середньовічних романах. Проте в офіційальній французькій вищій освіті слов'янські студії вперше побачили світ 1840 р., коли була заснована в “Колеж де Франс” для Адама Міцкевіча катедра “слов'янської мови й літератури” (нехай читач зверне увагу на “однину” в назві катедри, що свідчить про те, як уявляли собі тоді у Франції слов'янські мови. Лише 1867 р. “множина” замінила “однину”). Була це взагалі перша слов'янська катедра в Західній Європі. Париж, під цим оглядом, випередив Відень і Берлін. Вибір наукової установи для катедри, особа першого професора, ну й дата заснування цієї катедри, – не були випадкові.

“Колеж де Франс” заснував 1530 р. король Франсуа Перший, як протиположність Сорбоні, що мала свого часу монополію освіти й була суто католицькою, отже, ворожою до деяких ідей Ренесансу і, очевидно, до протестантських ідей, які ширилися тоді у Франції. В “Колеж де Франс” мали знайти собі місце гебраїські та грецькі студії, а не лише латинські, як це було в Сорбоні. Від самого початку свого існування аж по сьогоднішній день “Колеж” залишився вогнищем “вільної” науки, де видатні вчені, найвидатніші у Франції, викладають “вільно”, не вимагаючи ніяких дипломів від слухачів, але й самі не надаючи також ніяких дипломів. “Колеж” був і є “лябораторією науки”. Список професорів “Колежу”, або “королівських лекторів”, як вони колись називалися, це – славна сторінка історії французької, й не лише французької, культури.

Засновуючи катедру слов'янських мов якраз у “Колежі”, французький уряд тим самим показав, що, хоч він визнає віднині значення тих мов,

* Вперше опубліковано в часописі “Україна: українознавство і французьке культурне життя”, ч. 5 (1951), що його видавав у Парижі І. Борщак. Враховуючи, з одного боку, малодоступність часопису в Україні, а з другого, важливість статті як для розвитку українського слов'янознавства, так і з метою повернення в Україну наукового доробку української діаспори, у цьому випадку одного з її найчильніших представників – Ілька Борщака (1892–1959), ця стаття перевидается у першого випуску нового слов'янознавчого часопису в Україні. – *Д. Гордієнко.*

але не вважає можливим ще визнавати за тими мовами права бути предметом наукових ступенів і дипломів.

Рік заснування паризької катедри припав на добу, коли російський уряд вислав у слов'янські країни своїх майбутніх перших славістів, до речі, здебільшого українців з походження (Бодянський, Григорович...), коли праці Добровського, Копітара, Вука розкрили нові обрії в науці. Не бракувало й суто політичних причин до створення паризької катедри в 1840 р.: Росії боялися тоді в ліберальній Європі, як “жандарма” реакції, як страшної “варварської” сили. Симпатії Європи були по боці пригніченої Польщі та слов'янських народів Туреччини, що їм загрожувала московська експансія.

Тому не дивно, що першим, хто обняв нову катедру в “Колеж де Франс”, був польський поет Міцкевіч, тоді політичний емігрант у Парижі. Зрештою, рішучу роль в створенні тієї катедри відіграв князь Адам Чарторийський, некоронований король польської еміграції. Князь Чарторийський провадив тоді, так би мовити, слов'янофільську політику, що її завданням було вирвати від Росії на користь відродженій Польщі роль опікунки слов'янських народів. Тому Чарторийський, як голова польського “Історико-літературного товариства” в Парижі, звернувся до міністра освіти Кузена, – історика й філософа, – з проханням заснувати слов'янську катедру в Парижі. Уряд, задовольнивши прохання Чарторийського, тим самим посередньо підтримав польські амбіції щодо слов'янського світу. Для дослідника історій слов'янських студій у Франції не зайвим буде перечитати в “Moniteur Universel” (20, 21 квітня 1840 р.) дискусії у французькому парламенті, присвячені заснуванню катедри. Ті дискусії яскраво свідчать, з одного боку, про політичний характер, що надався новій катедрі, а, з другого, про неабияке нецтво французьких політичних діячів у слов'янських справах. Між іншим, ані дискусії, ані декрет про заснування катедри навіть не згадують України.

Отже, першим професором слов'янської катедри був не вчений, а поет, що не викладав, а співав пеани своїй батьківщині та величав її месіанізм. “Виклади” Міцкевіча видрукувані в 1849 р. (поет професорував у роках 1840–44) сьогодні, очевидно, не мають ніякого наукового значення й є лише одним із джерел до історії слов'янської спільності.

Всі слов'яни, що тоді перебували в Парижі, – їх, зрештою, крім поляків, було обмаль, – відвідували виклади Міцкевіча, так що швейцарський письменник Лібр міг слушно назвати виклади польського поета “конгресом слов'янських націй”. Поміж французами, що слухали Міцкевіча, можна було бачити Мішле, Жорж Занд, Монталянбера, Кіне... “Міцкевіч, –

твердить один з його слухачів, – був живим втіленням розп'ятої Польщі. Він, у якійсь лихоманці, поетичною мовою скандував свої виклади. Стоячи, спираючись на палицю, висунувши тіло наперед, натхненні очі, зворушливий голос – такий був професор Міцкевіч. Сила його викладів була така, що слухачі плакали, жінки діставали нервову кризу, а дехто цілував руки професорові...” Переляканий уряд Люї-Філіппа, що доживав останні роки, скінчив тим, що, 25 травня 1844 р., заборонив виклади Міцкевіча, які могли викликати дипломатичні інциденти з Росією чи Австрією.

Міцкевіч говорив здебільшого про слов'янську літературу, але в її центрі, очевидно, була в нього польська література.

А ось що саме твердив Міцкевіч про Україну, якщо друковані виклади цілковито відповідають словам промовця:

“Між поляками й росіянами лежить територія, вельми цікава для історії слов'янських літератур. Неможливо окреслити одною назвою цю обширну територію. Колись вона звалася “Мала Скитія”, вона межує з Малоросією і Малопольщею. Велика часина цієї території – Україна (значить, у Міцкевіча “Україна” не є ціла теперішня українська територія). Там народився нарід, відомий під назвою козаків, – мішанина слов'ян, татар і турків. Вони розмовляють мовою, що займає середнє місце між польською й російською... Козацька література міняла ідеї, форми, тенденції, залежно від впливу Польщі або Росії. Там співали пісень про завзяття козацьких вождів, про їх кохання, про їх пригодницькі експедиції проти поляків чи росіян. Українські степи – це країна ліричної поезії...” Як зразок української книжної поезії, Міцкевіч цитує твори... Залеського й Мальчевського.

Як бачимо, вістки про Україну та її літературу тут вельми поплутані, й з цього погляду Міцкевіч пасе задню у порівнянні з тим, що про Україну писали французи, – хоч би Вольтер, – у XVIII віці.

II. Кипрія́н Робер, перший француз на слов'янській кафедрі

1845 р. Міцкевіча, що, як ми бачили, не з своєї охоти залишив слов'янську кафедру, замінив у “Колежі” вже француз, Кипрія́н Робер, який займав ту кафедру аж до 1857 р. Як і Міцкевіч, Робер завдячував своє призначення Чарторійському, що в його царгородській політичній агенції він один час працював.

Етнограф з фаху й мандрівник, Робер перший ввів у “Колеж” балканських слов'ян, але все цікавився українцями, на яких на початку своєї діяльності дивився крізь окуляри Чарторійського та його оточення. В голосній статті Робера, що з'явилася 15 березня 1846 р. у відомому журналі

“Revue des deux Mondes”, ми читаємо: “Якщо поляки й малороси, обидва народи, забудуть одні одним минулі образи, якщо між ними пануватиме взаємне довір’я, якщо ці два народи, що в слов’янському світі є речниками протилежних прикмет – латинства й геленізму, якщо ці два народи знову нав’яжуть сполуку, що в’язала їх впродовж віків, – тоді Польща зможе поставити спротив, навіть заатакована всіма силами трьох держав (Росія, Австрія, Прусія), бо поляки й малороси разом становлять 25 мільйонів населення, що належить до найбільш войовничого в Європі...”.

З інавгураційного викладу Робера в “Колеж де Франс” бачимо, що новий професор знав твори Бодяньського, Максимовича, Срезневського, і що він твердив: “В Україні я знайшов звичаї, легенди, побут, одно слово – ціле “руське” життя (*toute la vie russine*), повне південних споминів”. Цікаво, що Робер перший в Європі спробував запровадити в науковий ужиток термін *Oukraïne*, замість *Ukraine*. Чи не його слідами пішов Драгоманов, коли вживав назви *Oukraïne* в своїх французьких виданнях?

Виклади Робера зібрано в двох томах під заголовком “Слов’янський світ. Минуле, сучасне й майбутнє” (1851 р.).

Ось що ми читаємо в тих викладах про Україну:

“Це – раса войовнича й неспокійна, що втручалася в усі революції та війни, які коїлися на Сході Європи. Після монгольської навали Київ був змушений підкоритися Польщі, але, незважаючи на все лихо, що його український нарід терпів від татар, він не схотів піти слідами своєї столиці й поєднатися з Польщею, воліючи дикунську незалежність, аніж культурне кріпацтво. Український нарід витворив козаччину, себто спершу звичайних степових розбишак; пізніше ці самі страшні козаки, що до них поляки підлещувалися, згодилися поєднатися з Польщею на рівних федеративних основах... Козаки належали до православної віри, латинські прелати знайшли в цьому добру нагоду виявити свою запопадливість. Польська шляхта через політичні причини піддержала латинську пропаганду. Обурена Україна взялася до зброї. Ось тоді й розпочалася війна між католицькими й православними слов’янами, що в своїй новітній формі тягнеться аж до наших днів. Змушені через польську нетерпимість приєднатися до царської держави, козаки зробилися головною військовою силою цієї держави, бо без них Росія не могла б існувати. Весела жвавість, відвага й нахил до пригод у козаків – усе це створило природний перехід від важких і млявих москалів до палких азіятів-кочовників...”

Тепер від козацьких привілеїв збереглися лише спомини. Козаки змішалися з малоруським народом, що його вони були військовим витвором.

Малороси-руські-русини-руснаки сьогодні становлять 13 мільйонів душ, що з них 2.770.000 живуть в Австрії. Вся південна Росія зложена з цих революційних і рухливих чинників, які не тратять надії одного дня відвоювати свої права, які відібрано від них облудою...

Руська мова* панує в степах від Кубані до Карпат, від Одеси й Криму до Галичини. Ті ж самі “русини” під назвою “руснаків” тягнуться крізь Буковину до північної Угорщини... Мова їх займає середнє місце між слов'янськими діалектами Туреччини та російською мовою. Вона напрочуд споріднена зі сербською мовою. Отже, навіть своєю мовою цей нарід прямує до вільних слов'ян. Їх мова, мова 13 мільйонів найінтелігентніших слов'ян, могла б зробитися першорядною літературною мовою, але, пригнічена й загнана одночасно московською й польською мовами, вона тратить ґрунт і збереглася тільки в народніх піснях...”

Такі були головні думки про Україну й українців другого професора на слов'янській кафедрі в “Колеж де Франс”. Очевидячки, теперішній слов'янознавець не все ухвалить в тих думках, але треба визнати, що, як на ті часи й у Парижі, Кипріян Робер досить добре орієнтувався в українських справах, дарма, що в своїй політичній концепції був під польським впливом. Сьогоднішній наступник Робера в “Колеж де Франс”, професор Андре Мазон, оцінює наукове значення Робера в таких виразах: “Це була скромна й достойна людина, що перший зорганізував у Франції методичне навчання славістики. В середині минулого віку він найкраще знайомив свою країну з тим, чим був тоді “слов'янський світ” (*Revue de lalittérature comparée*, 1934, VII–IX).

III. Люї Леже в “Колеж де Франс”

Наступником Робера в “Колеж де Франс” був Олександр Ходзько (1857–1883) відомий орієнталіст польського роду, але досить слабенький славіст... Він читав зі своїми слухачами російські, польські, чеські тексти. Чи Ходзько читав також українські тексти, ми документально встановити не могли, але це можливо, бо 1879 р. він видрукував переклади восьми українських Дум у збірці під чудернацьким заголовком “Історичні пісні лотишів Західньої Двини. Доба поганська, нормандська, татарська, польська й козацька...” Сучасна нам французька дослідниця українських Дум, Марія Шерер, вважає, – й зовсім слушно, – переклади Ходзька за маловартні. Справді, в них чимало великих помилок; наприклад, Ходзько знайшов в Україні... шакалів. Мало того: цей французький вчений польського роду

* Мається на увазі українська. – Д.Г.

спокійнесенько твердив, що Україна так само органічно зв'язана з Польщею, як французькі провінції – з Іль де Франсом...

Та ось, 1885 р., катедру славистики в “Колеж де Франс” обняв справжній вчений, француз Люї Леже, що займав її аж до 1923 р. і що залишив своє ім'я в історії слов'янських студій у Франції, ім'я, добре відоме всім славістам у світі. Хоч Леже зробився славістом самотужки, завдяки власним студіям, подорожам і безпосереднім зв'язкам зі слов'янськими вченими, але це не відбилося на його науковій методі. Він належав до блискучої школи французьких мовознавців другої половини XIX віку (Бреаль, Гаве, Гастон Парі...) і був один з перших голів заснованого “Товариства мовознавців”. Завдяки Леже, катедра слов'янських мов і літератур зробилася переважно катедрою слов'янської філології. Зрештою, університетські тези Леже в 1868 р. були присвячені Кирилові й Методієві та літописцеві Несторові. (Пізніше, в 1884 р., Леже подав перший французький переклад початкового літопису, що з нього й тепер користуються).

Леже не був у царині славистики самостійний дослідник, чого, між іншим, за тих часів і не було потрібно у Франції. Був Леже тим, кого французи називають “науковим популяризатором”. У великій кількості статтів і розвідок¹ Леже знайомив французів з різноманітними проблемами слов'янського світу. Мав він неабиякий критичний дух, вірне око, здоровий розум і досить громадянської мужности, щоб зайняти те чи інше становище в тому чи іншому питанні, хоч би таке становище й не відповідало загальній думці.

До слов'янських студій Леже, як сам оповідає в своїх споминах, прийшов завдяки польським емігрантам, але він досить швидко встиг розрізнати пропаганду від науки, й пішов шляхами останньої. Сторонність паризьких поляків Леже збагнув якраз через українську проблему, що з нею ознайомив його особисто Драгоманов.

“Леже й Україна” – це сюжет окремої розвідки, що її я колись накреслив у своїх споминах про покійного французького славіста (“Життя й Революція”, Київ, 1929, лютий) і що їх тут не буду повторювати, бо сьогодні Леже мене цікавить jako науковець-професор. Зазначу лише, що перша українознавча стаття Леже² з'явилася ще 1873 р. в “Revue critique d'histoire

¹ Рукописна бібліографія творів Леже, що зберігається в “Бібліотеці Інституту Слов'янознавства” (9, rue Michelet), має 550 позицій.

² Як не згадати тут переклад Думи про Коновченка, зроблений за німецьким перекладом Боденштедта “Die poetische Ukraine” (1845). Див.: L. Leger, *Chants héroïques et chansons populaires des Slaves de Bohême...*, Paris 1866, p. 35–44.

et de littérature”, і присвячена оглядові українського літературного руху, зложеного Драгомановим у фльорентійському місячнику “Rivista Europea”.

Коли події в Росії, – перша революція 1905 р., – висунули на денний порядок українську справу, Люї Леже скористав з того, щоб уперше у Франції та взагалі на Заході дати українознавчий виклад.

Щорічник “Колеж де Франс” за 1904–1905 рр. сповістив, що “проф. Леже в своїх викладах, у четвер, говорив про граматику малоруської мови та про її відношення до інших слов'янських мов... Це вперше, що ця мова, яку колись вважали звичайним наріччям, з'являється у викладах “Колежу”. Проф. Леже пояснював текст Євангелії (українською мовою) й працю О. Барвінського про історію української літератури (Львів, 1901). Він має на увазі впродовж 1905–1906 рр. далі тлумачити цю працю, додаючи до того твори відомого українського поета Тараса Шевченка”.

Отже, раніш ніж перейти до Шевченка, Леже вважав за потрібне присвятити учбовий рік українській мові взагалі, що було зовсім слушно, бо слухачами його були молоді славісти, між ними й теперішній професор Андре Мазон...

І справді, 1905–1906 учбового року Леже присвятив свої виклади життю й творчості Шевченка. Цей виклад свого часу був видрукований у відомому тоді швайцарському журналі “Bibliothèque Universelle et Revue de Suisse” (1906, II–III), а в бібліотеці Леже зберігся рукописний текст його викладів та твори Шевченка з нотатками французького славіста. Свого часу ми докладно зупинилися на Шевченківському викладі Леже (“Шевченко у Франції”, Праці комісії Шевченкознавства НТШ. 1933, випуск другий) і до нього ми тут повертатися не будемо. Як бачимо, четвертий з черги професор слов'янської катедри в “Колеж де Франс” у своїх викладах не забував і України. Але за часів, коли Леже робив свої виклади про Шевченка, славістика ввійшла вже широко в офіційну вищу школу, ту школу, що надає дипломи й наукові ступені.

IV. Слов'янські студії в офіційній вищій школі

Установа, так званої, офіційної науки, де вперше зайняли належне місце слов'янські студії, була славна Державна Школа Східніх Мов. Цікаво, що Сорбона спершу досить зимно ставилася до слов'янських студій, і Леже мав труднощі з своїми, вже згаданими, тезами. Тому зовсім не дивно, що голова журі на захисті тез Леже цілком поважно твердив, що, допустивши тему, чужу її дисциплінам, – Кирило-Методіївську проблему та початковий літопис, – Сорбона виявила рідку толеранцію (!).

Але слов'янську катедру Сорбона тоді так і не хотіла створити, й Леже мусив викладати лише необов'язковий курс “слов'янських мов і літератур” (1869–1870) в маленькій скромній залі великої Сорбони. За один рік Леже встиг ознайомити слухачів з історією Чехії, з сербською та російською граматикую. Між іншим, слухачем Леже був тоді Альфред Рамбо, що пізніше написав історію Росії, з якої, у виправленому виданні, й досі користуються у Франції. Це той самий Рамбо, що приятелював з Драгомановим і був присутній на славному київському археологічному конгресі 1874 р.^{*}, якому присвятив потім гарну статтю в “Revue des deux Mondes” (1874).

Після франко-пруської війни 1870–1871 рр. навіть ці скромні виклади в Сорбоні припинено. Леже тоді звернувся до директора Школи Східніх Мов, прохаючи дозволу розпочати виклади з російської, сербської та болгарської мов, покликуючися на доконечну потребу для французьких дипломатів знати ці мови. Але, – і це характеризує, як ставилися тоді у Франції до російської мови, – директор Школи, відомий сходознавець Шефер, закреслив у проханні Леже “російську” мову, поставивши на її місце “босняцьку” (!)... Міністерство освіти спершу дозволило Леже розпочати курс “слов'янської мови” (знову “однина!”), з додатком курсу про “слов'янські східні діалекти й спеціально про сербську мову”. Чи російська мова входила в цю чудернацьку стилізацію? На це важко сьогодні відповісти. Нарешті, після нового прохання Леже, міністерство 8-го жовтня 1874 р. дозволило курс російської мови. Перший склад студентів, незважаючи на рекламу Леже в “латинському кварталі”, мав лише 20 осіб, що поміж ними було кілька вже літніх слухачів та кілька чужинців. Тільки 1876 р. в Школі Східніх Мов була створена нормальна російська катедра, зі складом слухачів, що так і не перевищував кількості – 20.

Коли, як ми вже згадували, 1885 р. Леже перейшов на слов'янську катедру в “Колеж де Франс”, його замінив у Школі Східніх Мов Дозон, вже літня людина, колишній консул у балканських країнах. Дозон добре знав слов'янські мови балканських народів, але куди слабше – російську мову. Отже, немає нічого дивного, що кількість його слухачів була зовсім невелика.

Дозон помер 1890 р., і його наступником на російській кафедрі Школи Східніх Мов був Буае, що з ним починається нова сторінка в історії російських і взагалі слов'янських студій у Франції. Про ролю Буае в історії слов'янських студій у Франції я вже писав (“Україна”, ч. 3, стор. 205) і тут не буду повторюватися. Зазначу лише, що всі французькі слависти, які

^{*} Мається на увазі 3-й Археологічний з'їзд, що відбувся в Києві протягом 2–16 серпня 1874 р. – Д.Г.

потім працювали в царинах польської, чеської, болгарської, сербо-хорватської мови, були так чи інакше учнями Буає. Чимало налічує Буає учнів і поміж чужинцями: згадаємо тут хоч би знаного англійського археолога Ellis Minns, і згаслого американського русиста Samuel'a H. Harper³.

Напередодні першої світової війни слов'янські студії у Франції мали такий вигляд: катедра російської мови в Школі Східних Мов; від 1902 р. в Сорбоні існувала катедра “російської літератури й цивілізації”, а її першим професором був Гоман, зять Рамбо, автор праць з історії російської літератури, що йому належить, між іншим, меморіал про українську справу в комісії французьких знавців при мировій конференції 1919 р. (див. наше “L'Ukraine à la Conférence de la Paix”. Paris, 1938, стор. 15–18).

В тій же самій Сорбоні, Ернест Дені, славний французький слов'янолюб, відомий своїми працями з історії Чехії, займаючи катедру “сучасної історії”, присвячував щороку виклад історії якійсь слов'янській країні, головно Чехії, Росії, Сербії. Це тоді саме в Дені виринула ідея заснувати в Сорбоні окрему катедру історії слов'ян, ідея, що здійснилася лише після війни.

Нове вогнище слов'янських студій з'явилося в Ліллу від 1892 р., а саме: катедра російської літератури, що її першим професором був той таки Гоман, а напередодні першої світової війни – Лірондель, автор дуже гарної праці про російського поета Олексія Толстого. Сьогодні, після того, як Лірондель займав високі посади в адміністрації вищої освіти, він керує єдиною в світі установою “Сіте Університет”⁴ і бере жваву участь у праці Інституту Слов'янознавства.

Поміж поважними працями з слов'янської царини, що з'явилися напередодні першої світової війни, варт тут назвати: Гоман: “Французька культура в Росії” (1910); Андре Мазон: Монографія про Гончарова (1914) та його ж таки студія про російське дієслово (1914); Патуге: Монографія про театр Островського (1912); Шаль: “Російська Державна Дума” (1910); Айзенман: Монографія про, так званий, австро-угорський “Компроміс” 1867 р. (1904); абат Берга: Монографія про Петра Скаргу (1916).

V. Слов'янські студії між двома війнами

Війна 1914–1918 рр., в якій слов'янські проблеми грали неабияку роллю, дала новий поштовх славістиці, що віднині дійсно стає “славістикою”,

³ Поп.: Paul Boyer (1864–1949) chez Tolstoï; [entretiens à Iasnaïa Poliana.] Avec une introduction par A. Mazon, P. Pascal, L. Réau [consacrée à la mémoire de Paul Boyer], Paris, Institut d'Études Slaves 1950, p. 86.

⁴ Ціла дільниця будинків, гарно улаштованих, для студентів усіх державних націй.

бо, як ми бачили, досі вона насправді була “росіяністикою”... У Школі Східних Мов з’являються катедри польської, чеської, сербо-хорватської, болгарської мов. Як завжди, за традицією Школи, ті катедри були підготовлені, так званими, “вільними викладачами”, що їх мета є перевірити, чи буде в слухачів зацікавлення до тої чи іншої мови. Тому 1916–1920 рр. існував у Школі “вільний виклад” польської мови Залеського; чеської мови – Бенеша, пізніше президента Чехо-Словацької республіки; сербської – Іброваца, професора Београдського університету; болгарської – професора Йордана Іванова.

Спроба з “вільними викладами” виявилася цілком задовільною, і між 1920 та 1929 роками всі вони перетворилися в нормальні катедри. Тоді польську катедру зайняв професор Граппен, фахівець історії польської мови; чеську – Домінуа, найкращий знавець у Франції Чехо-Словащини, шляхетна людина, що вмер несподівано під час сумних днів Мюнхену*, бо не зніс чеської катастрофи. Наступником Домінуа є сьогодні Вей, мовознавець з фаху. Катедру сербо-хорватської мови зайняв Вайян, відомий мовознавець, учень Мейє. Болгарську катедру, засновану 1929 р., обняв Больє, автор наукової болгарської граматики для французів, що минулого року пішов на емеритуру, залишивши катедру своєму учневі Бернаркові. Наймолодші з усіх слов’янських викладів у Школі є українські виклади, що їх провадить від 1938 р. автор цих рядків у формі “вільного викладу”. Безсумнівно, раніше чи пізніше, той “вільний виклад” також перетвориться в нормальну катедру. Не зайвим буде тут додати, що Школа Східних Мов посідає знамениту слов’янську бібліотеку з невеличким, але пристойним українським відділом, що цілий час поширюється.

Коли Поль Буає пішов на емеритуру, його замінив у Школі Східних Мов П’єр Паскаль, автор епохальної книги “*Avvakumet les débuts du Raskol*” (1938), великий знавець релігійного й духовного життя старої й нової Росії, з-під чийого пера вийшло чимало розвідок і статтів, що про них наші читачі вже знають. Паскаль видав “Історію Росії” (див.: “Сборна Україна”, 1947, стор. 132–133), що з неї здебільшого користуються сьогодні студенти слависти.

Доба між двома війнами збагатилася на нові вогнища слов’янознавства у Франції. В Сорбоні з’явилася катедра “Історії та цивілізації

* Мається на увазі “Мюнхенська зрада”, підписана 30 вересня 1938 р. прем’єр-міністром Великобританії Н. Чемберленом, прем’єр-міністром Франції Е. Даладьє, райхканцлером Німеччини А. Гітлером та прем’єр-міністром Італії Б. Муссоліні. Спрямована на розчленування Чехословащини, фактично стала першим етапом Другої світової війни. – Д.Г.

слов'ян” (так звана, катедра Ернеста Дені), що її першим професором був незабутній Люї Айзенман (помер у 1937 р.), колишній головний редактор славного місячника “Le Monde Slave”, де чимало писалося й про українські справи. Айзенмана замінив Жак Ансель, географ балканських країн, що згинув, як жертва німецького звірства. Після останньої війни ту катедру дістав Жан Муссе, що подавав такі великі надії й що його невблаганна смерть так швидко забрала (див.: “Соборна Україна”, 1947, стор. 20–21). По його смерті цю катедру обняв Тап'є, знавець чеської історії.

Катедру “російської літератури й цивілізації” в Сорбоні, після Гомана, зайняв Жюль Легра, автор цінної праці про Гайне й великий знавець давньої Росії, що в ній довго жив і що по ній часто подорожував. Йому належать такі клясичні праці, як “Memoires de Russie” (1921), “Au pays russe” (1895). Легра був довголітнім членом редакції “Le Monde Slave”, де замінив, як головний редактор, покійного Люї Айзенмана. Читачі того журналу мусять добре пам'ятати знамениті рецензії, що їх там часто густо подавав Жюль Легра, який помер 1939 р. й якого ніхто з його друзів ніколи не забуде⁵. Катедру “російської літератури й цивілізації” в Сорбоні, після Легра, обняв Рауль Лябрі, знаний дослідник Герцена, що йому присвятив дві важливі праці: А. Herzen. 1812–1870 (1928); Herzen et Proudhon (1928); автор цікавих і в деякій мірі пророчих книжок “Autour du Bolchevisme” (1921), “Autour du Moujik” (1923); де торкається й української справи, що з нею познайомився 1917 р., коли відвідав Київ. Наслідком цих відвідин була стаття про Шевченка, що її Лябрі видрукував в “Mercure de France” (16 липня 1917 р.) під заголовком “L'Ukraine et son roëte national Chevchenko”. (Про Лябрі див. нижче, 378 стор.)*. Катедру по смерті Лябрі обняв тепер Паскаль, а його катедру в “Школі Східніх Мов” тимчасово доручили Жанові Тренові.

Варт додати, що проф. Люї Рео, що займає катедру історії мистецтва в Сорбоні, присвятив чимало праць російському мистецтву.

З 1932 р. в “Ecole des Hautes Études” при Сорбоні існує катедра староцерковнослов'янської мови. Її займає Андре Вайян, той самий, що викладає сербо-хорватську мову в Школі Східніх Мов, найбільший знавець у Франції мови апостолів Кирила й Методія. Саме недавно Вайян видав у збірці “Інституту Слов'янознавства” свій науковий підручник

⁵ Див.: Збірник на пошану Легра: “Mélanges en l'honneur de Jules Legras”. Paris, 1939, стор. XXXI, 276. Видав Інститут Слов'янознавства.

* І. Борщак, *Рауль Лябрі (1880–1950)*, Україна: українознавство і французьке культурне життя, ч. 5, Париж 1951, с. 378–385. – Д.Г.

староцерковнослов'янської мови (див. в ч. 4 нашої “України”, стор. 298, рецензію Юр. Шереха).

З'явилися між двома війнами також нові вогнища слов'янознавства на провінції. В Ліоні була заснована катедра російської літератури. Першим професором її був згаданий вже Патуйє, а після смерті останнього ліонську катедру обняв його учениця, панна Марсель Ерар, авторка двох поважних праць, що були її тезами й з'явилися у виданні паризького Інституту Слов'янознавства: монографія про Жуковського (1938) та розправа про дипломатичну діяльність Антіоха Кантеміра в Парижі. Друга нова катедра була створена в Ліллу, – катедра російської й польської мови, що її обняв незабутній Антуан Мартель (про нього див. статтю Ю. Шереха “Польська мова в Україні в XVI–XVII стол.”, “Україна”, ч. 2, стор. 99–107). По його смерті ця катедра дісталася Максимові Германові, авторові студії про Пшибишевського. Третя катедра, що з'явилася між двома війнами, була катедра слов'янської філології в Страсбурзі, що її першим професором був також уже згаданий Андре Мазон, потім – Теньєр, знавець словінської мови й літератури, автор поважної праці “Форми двоїни в словінській мові” (1925), та, нарешті, – теперішній професор Боріс Унбегаун, мовознавець широкого обсягу, автор зної праці з історії російської мови XVI віку (1935), студії про початок літературної сербо-хорватської мови (1935) та низки вельми цікавих розвідок з загального й російського мовознавства. Б. Унбегаун пильно слідкує за українським мовознавством, як це видно хоча б з його критичної хроніки, що періодично з'являється в “Revue des Études Slaves”. Не від речі буде згадати на цьому місці важливу працю померлого Генерального Вікарія, що спеціально займався католиками чужинцями, Шарля Кене (див. наш некролог у “Соборна Україна”, стор. 48–51): “Чаадаєв і його філософічні листи” (1931), що її видав Інститут Слов'янознавства. В самий розпал другої світової війни з'явилися дві поважні праці Амбруаза Жобера: “Польська едукційна комісія 1773–1794 рр.” (1941) і “Польські магнати та французькі фізіократи” (1941). Жобер тепер займає катедру історії в Гренобльському університеті.

Щоб узгіднити всі слов'янські студії у Франції, підтримувати наукові зносини з чужинецькими славістами та перевіряти студії слов'янських студентів у Франції, з ініціативи Ернеста Дені, 1921 р., при Паризькому університеті був створений “Інститут Слов'янознавства”, який носить ім'я цього французького слов'янознавця.

Першим головою Інституту був Антуан Мейє, світової слави мовознавець, той самий, що написав передмову до французької антології

української літератури, зложеної Михайлом і Катрею Грушевськими. Від 1937 р., по смерті Мейє, на чолі Інституту стоїть Андре Мазон.

Інститут є, в першу чергу, науково-дослідною установою; в ньому звичайно не відбуваються виклади, хіба що в окремих виняткових випадках. Видання Інституту різними серіями (Підручники, Праці, Історична Збірка, Збірка Граматик, Тексти, Хрестоматії...) мають вже заслужене ім'я в слов'янському науковому світі. Головним редактором усіх цих видань, як і органу Інституту "Revue des Études Slaves", що існує вже 24 роки, є Андре Мазон, а йому допомагає Андре Вайян. При Інституті є вельми багата слов'янська книгозбірня, де знаходиться найкращий сьогодні в Європі український відділ, з такими рідкими на Заході речами, як "Кіевская Старина", або комплект видань НТШ. Ця книгозбірня, як правило, неприступна для загалу, а лише для наукових дослідників, і то кожного разу за окремим дозволом.

На цьому місці мусимо докладніше спинитися на особі Андре Мазона, найчильнішого французького славіста й, хто зна, чи не найчильнішого сьогодні взагалі славіста, що йому саме недавно друзі й учні піднесли "Збірник на пошану, з нагоди появи XXV тому "Revue des Études Slaves". Народжений в університетській родині (батько його Шарль був істориком, а брат, Поль Мазон, є найвидатніший французький геленіст) 1881 року, Андре Мазон студював російську мову в Школі Східних Мов у Поля Буає, потім – слов'янські мови в Празі, в Німеччині, у Петербурзі. Від 1905 до 1909 рр. Мазон був лектором французької мови в Харківському університеті, де, між іншим, мав учнями теперішніх українських учених Білецького й Булаховського. Це в Харкові Мазон уперше вступив у зносини з українським вченими, з Багалієм і Сумцовим. У Львові Мазон пізнав Михайла Грушевського. В роках 1909–1914 Мазон був секретарем Школи Східних Мов, а в 1914 р. дістав науковий ступінь *docteur ès lettres* за дві видатні тези: "Майстер російського роману: Іван Гончаров" і "Види російського дієслова". Професор слов'янських мов і літератур у Страсбурзькому університеті (1919–1923), Мазон був вибраний 1924 р. професором слов'янської катедри в "Колеж де Франс", яку займає й сьогодні*.

Член "Французького Інституту", різних слов'янських Академій (від 1927 року він є також дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка), Андре Мазон є автор численних праць з царини слов'янського мовознавства, історії письменства, фольклору, історії цивілізації та історії й організації слов'янських студій у Франції. Кілька праць Мазона варт тут

* Андре Мазон (1881–1967), займав слов'янську катедру в "Колеж де Франс" до 1952 р. – Д.Г.

принаймні назвати: “Лексика війни й революції в Росії” (1919); “Грама-тика чеської мови” (1921); “Слов’янські казки в південно-західній Македонії” (1923); “Документи, казки й пісні південної Альбанії” (1936); “Паризькі рукописи Івана Тургенєва” (1930); “Слово о полку Ігорєвім” (1940); “Марко Вовчок в Італії”, за її листами до Тургенєва (Збірник на пошану М. Грушевському); “Спільна спадщина слов’янських студій” (інавгуральний виклад у “Колеж де Франс” в 1924 р.); Некролог Михайла Грушевського (“Revue des Études Slaves”, 1935). Не можна тут не додати, що Мазон від самого заснування цього славістичного журналу провадить у ньому критичну бібліографію загальнослов’янських, російських і чеських праць, та що з-під його пера вийшли ось вже майже впродовж тридцяти років усі некрологи видатних славістів.

Паризькі українці пам’ятають блискучі виклади Мазона за сумних років 1943–1944 у “Колеж де Франс” на тему “Описовий та історичний огляд української мови порівнюючи з російською”. Треба сказати, що такі виклади за часів німецької займанщини були неабияким актом. Німці, очевидно, взагалі ставилися підозріло до слов’янських студій; в Інституті Слов’янознавства вони двічі робили трус, а сам Мазон під час першого року окупації не міг навіть жити в Парижі. А щодо ставлення німців спеціально до українознавства, варт занотувати для історії, що вони відмовилися дати дозвіл Інституту на друкування української хрестоматії І. Борщака, та треба було зачекати аж 1946 року, щоб ця праця побачила світ (Lectures ukrainiennes).

Визволення Франції від гітлерівської займанщини дало новий розквіт слов’янських студій. До давніх катедр додалися кафедра слов’янських мов в університеті в Бордо (Люсіяні; див.: “Україна”, ч. 2, стор. 131–132), друга російська кафедра в Лілю (Стремоухов, автор студій про В. Соловйова й Тютчева); кафедра історії та географії Східньої Європи в Школі Східніх Мов (Фішель, колишній директор Французького інституту в Празі, автор корисної географії СРСР). (Див.: “Соборна Україна”, ч. 1, стор. 30).

Низка праць з’явилася після останньої війни в виданні “Інституту Слов’янознавства”: “Фонетичний вступ до студії польської мови” – Граппена (1944); “Трактат проти богомолів священика Козьми” з-під пера Пюєша й Вайяна (1945); “Болгарська література XIV в. і її розповсюдження в румунських країнах” – Турдеану (1947); “Німецька проблема в Чехословаччині” – Жоржа (1947); “Російська мова” Винокура (1947); “Східня проблема напередодні Берлінського договору” – С. Горяїнова, з увагами Б. Нольде (1948); Проф. Мазон видав “Бабину долю” Л. Толстого

(1945) і “Поєми в прозі” І. Тургенєва (1946) – обидва тексти у знаменитому французькому перекладі померлого Шарля Саломона; “Підручник старослов'янської мови” – Вайяна (1948); “Історична легенда України – Історія Русів” – І. Борщака (1949); “Грамматика російської мови” – Мазона (1949, 3-тє видання); “Середне-болгарський Манасес” – Буасена (1946); Збірник на пошану П. Буас (1950 р.); “Показник “Revue des Études Slaves” – Тетяни Бакунін (1949 р.); “Грамматика болгарської мови” – Л. Больє (1950, 2-ге вид.); “Грамматика польської мови” – Граппена (1949 р., 2-ге вид.); “In Memoriam Жан Муссе” (1948)...

Нові сили в царині французької славістики з'являються: Арман Кокар (студія про Д. Писарева, 1946); Шарль Корбе (студія про Некрасова, 1948)⁶; Марія Шерер (“Українські Думи”, 1947); Роже Порталь, автор студій про “Урал у XVIII віці” (1950), що хоч займає в Лільському університеті катедру загальної історії, але в 1950–1951 учбовому році викладає історію Польщі XVIII в. і загальний курс про земельне питання в Московщині.

Вони є запорукою, що слов'янські студії у Франції продовжуватимуть непохитно свій науковий шлях, який розпочався сто років тому і дав такі гарні овочі, бо нема жодного сумніву, що, як своєю науковою методою, так і своїм змістом, французька славістика сьогодні займає перше місце в світі.

Грудень 1950.

⁶ Тепер викладає російську мову в Діжонському університеті.